

آثار و اندیشه‌های
هوشنگ پورکریم
هادی میری آشتیانی

چکیده

در این مقاله سعی شده است تا با خوانش آثار هوشنگ پورکریم به عنوان یکی از پیشگامان تحقیقات مردم‌شناسانه در ایران و از خلال پیشینه تکوین اندیشه‌های او، اندیشه‌ها و فعالیت‌های اساسی او، کرونولوژی تفضیلی آثار و ایده‌های تاثیرگذار وی، اهمیت خوانش اندیشه‌ی او در زمانه‌ی حاضر را شرح دهم. تحقیقات پورکریم در حوزه‌ی مردم‌شناسی و پژوهش‌های دقیق وی از روستاهای ایران، قومیت‌ها، سنن و فرهنگ عامه از آن نظر واجد اهمیت است که سیاست‌های اقتصادی توسعه‌محور و مرکزگرا در ایران به همراه ساختارهای و سیاست‌های تبعیض‌آمیز، منجر به نادیده‌گرفتن زندگی بخش اعظمی از ایرانیان ذیل عنوان گروه‌های حاشیه‌ای شده است. میراث پورکریم، اندیشه‌ی درباره‌ی این گروه‌های فراموش‌شده و توجه به زندگی، روایات، هنر و باورهای آنان بوده است. مسئله‌ای که کماکان یکی از مهم‌ترین نیازهای پژوهش‌های علوم انسانی و اجتماعی در ایران است و در این مقاله سعی شده است تا به آن پرداخته شود.

واژگان کلیدی: هوشنگ پورکریم، مردم‌شناسی، ترکمن‌شناسی، هنرهای عامه،

روستاشناسی

۱- اهمیت خوانش اندیشه‌ی هوشنگ پورکریم

ایران کشوری است که در پهنه‌ی آن اقوام مختلف سال‌هاست که با هم‌دیگر زیسته‌اند. از این رو برای شناخت بهتر از جامعه‌ی ایران، خرده‌فرهنگ‌های آن و برنامه‌ریزی‌های کلان اجتماعی و فرهنگی نیازمند پژوهش‌های مردم‌شناسانه‌ای هستیم که به بررسی این اقوام، فرهنگ، سنن و رسوم آن‌ها بپردازند.

پیدایش مطالعات مردم‌شناسانه در ایران تحت تأثیر تلاش‌های اولیه‌ی مردم‌شناسان اروپایی آغاز شد. آن‌ها بر روی مسائلی کار می‌کردند که برایشان از جذابیت بیشتری برخوردار بود، مسائلی از قبیل زندگی روستایی در ایران و آداب و رسوم عشایر ایرانی، به عبارت دیگر آن‌ها ترجیح می‌دادند تا بر روی مسائل عجیب و شگفت‌آور از نگاه خودشان به فعالیت بپردازند، (فکوهی، ۱۳۸۸) که شامل پدیده‌هایی می‌شد که در زندگی آن‌ها وجود نداشت و با نگاه به این پدیده‌ها بیشتر به دنبال اثبات دلایل تفوق و برتری خود بودند. تحت تأثیر چنین دیدگاهی، عمده‌ی پژوهش‌های انجام شده توسط ایشان، نگاهی شرق‌شناسانه داشتند.

در چنین فضایی پورکریم یکی از پیشتازان مردم‌شناسی و انسان‌شناسی در ایران به شمار می‌رود که در هنگام تأسیس مرکز مردم‌شناسی در سال ۱۳۳۹ کمک شایانی به شکل‌گیری مطالعات این دو حوزه در ایران کرد. وی به همراه علی بلوک‌باشی و دیگرانی که در این مجموعه در کنار یک‌دیگر جمع شده‌بودند، پایه‌های اولیه‌ی این نهاد علمی را در ایران شکل دادند. پورکریم در سال ۱۳۴۹ برای ادامه‌ی تحصیل به دانشگاه سوربن رفت و در سال ۱۳۵۴ در رشته‌ی جامعه‌شناسی روستایی فارغ التحصیل شد و به ایران بازگشت و تحقیق و پژوهش بر روی فرهنگ ایرانی را این بار با نگاهی علمی‌تر ادامه داد. وی حتی در دوران تحصیل در فرانسه هر زمان که امکان می‌یافت به ایران برمی‌گشت و در کارهای تحقیقاتی مشارکت می‌کرد. آثار تألیفی وی، پیش از عزیمت‌ش به فرانسه برای ادامه تحصیل، عمدتاً حاصل پژوهش‌های میدانی در میان روستاها و ایلات ایرانی بود. او بسیار دقیق و ریزبینانه، جزئیاتی را به تصویر می‌کشید که شاید از نگاه پژوهش‌گران دیگر مغفول مانده بود. به طور کلی، کارهای پورکریم را می‌توان در سه دسته‌ی عمده طبقه‌بندی کرد، روستاشناسی، ترکمن‌شناسی و شناخت هنرهای عامه. (بلوک‌باشی، ۲۰۷، ۱۳۸۱)

ویژگی کار هوشنگ پورکریم این بود که علاوه بر نوشتن، عکاسی و نقاشی‌های کتاب‌هایش را نیز خود انجام می‌داد و تسلطش بر زبان باعث می‌شد تا بتواند در عین ساده‌نویسی، متن‌هایی بسیار شیوا هم خلق کند، متن‌هایی که گاه پوشیده‌ترین

زوایای زندگی مردم روستایی و عشایر را به بهترین شکل به تصویر می‌کشید. جلال آل احمد علاوه بر تمجید از نوع نگارش هنرمندانه او، در مقدمه‌ی کتاب «فشدک»، تألیف هوشنگ پورکریم درباره شیوه‌ی کار وی این‌گونه می‌نویسد:

«حسن کار پورکریم این است که هیچ دعوی ندارد. فقط کاری است که می‌کند و با دل و جان هم می‌کند. به جای این که زانوی غم بغل بگیرد که چرا مأمور دهات شده است و لعنت به خود بفرستد، هر جا که رفته چشم و گوش خود را باز کرده و به زندگی مردم روستا دل داده و به جای غم خود را خوردن، غم ایشان را خورده است و چنین بوده که این کاره از آب در آمده و من به آینده‌ی وی امیدوارم.» (پورکریم، ۱۳۴۱، ۵)

هوشنگ پورکریم علاوه بر این که جزو پیشتازان مطالعه‌ی روستاییان و عشایر ایران به شمار می‌رود و تک‌نگاری‌های فراوانی از وی به یادگار مانده است، نخستین پژوهش‌گری بود که به مطالعه‌ی نقش‌انگاره‌های عامه بر روی دست‌بافت‌ها، کاسه‌ها و کوزه‌های سفالین و سنگ مزارها پرداخت و رابطه‌ی این نقش‌ها با زندگی، فرهنگ و باورهای مردم و مفاهیم نمادین آن‌ها را بررسی و تحلیل کرد. (اسحاقی، ۲۰۰۸) تقریباً در تمامی نوشته‌ها، مقالات و کتاب‌های پورکریم می‌توان این علاقه را دید.

آخر آن‌که پورکریم نخستین پژوهش‌گری بود که در جامعه‌ی ترکمن‌های ایران پژوهش میدانی کرد و حاصل پژوهش‌های خود را در زمینه‌ی ساختار اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و نظام‌های خویشاوندی، مذهبی و عقیدتی ترکمن‌ها در مجموعه مقالاتی به نگارش درآورد. (همان، ۲۰۷)^۱

۲- پیشینه تکوین اندیشه

پورکریم همچون اغلب محققان و روشن‌فکران آن زمان، به آموزه‌های چپ گرایش داشت و در آرزوی رهایی ملت‌های تحت سلطه از سرمایه‌داری و امپریالیسم جهانی بود. این نگاه وی در کتاب «سیاست کشاورزی برای جهان سوم در راه رشد غیرسرمایه‌داری» که بیان‌گر نگاه سیاسی و اقتصادی او است، به روشنی قابل مشاهده است. وی در همین کتاب دلیل عقب‌ماندگی‌ها و محرومیت‌های اقتصادی و اجتماعی کشورهای جهان سوم را سیاست‌های استعماری دول پیشرفته سرمایه‌داری و انحصارطلبی امپریالیستی می‌داند و راه رهایی از این بند را در مبارزه با سرمایه‌داری و پیروی از الگوی کشورهایی مانند کوبا، لیبی، الجزایر و ویتنام می

۱- بلوک‌باشی، ۱۳۸۱

داند. (پورکریم، ۱۳۶۱، ۷۴)

پورکریم پس از بازگشت از فرانسه، سردبیری دو شماره از فصلنامه‌ی مسائل کشاورزی ایران را برعهده گرفت و مقالاتی در زمینه‌ی جامعه‌ی روستایی و سیاست کشاورزی ایران در آن مجله به چاپ رساند. (همان، ۲۰۰۸)^۲ وی در این مقالات به دنبال پیدا کردن راهی برای رشد متوازن کشورهای در حال توسعه بود و کشاورزی را به عنوان یکی از بهترین ابزارها برای دستیابی به استقلال و توسعه در نظر می‌گرفت، توسعه‌ای که درون‌زا بوده و باعث رهایی ملل تحت سلطه و ضعیف‌ترین اقشار آن یعنی روستاییان شود.

این نوع نگاه را می‌توان در پژوهش‌های وی نیز ردیابی کرد، پورکریم سعی می‌کرد تا در پژوهش‌هایش در میان روستاییان و عشایر، نحوه زندگی اجتماعی و فرهنگی مردم را به درستی بشناسد و چگونگی شیوه‌ی تولید کالا و مناسبات اقتصادی و اجتماعی میان قشرها و طبقات مختلف آن جامعه را دریابد و از عوامل عقب‌ماندگی برخی گروه‌ها و قشرها در جامعه ایران، به خصوص جامعه‌ی روستایی آگاهی پیدا کند. نوشته‌های وی بیشتر بازتاب مجموعه‌ی دریافت‌ها و مشاهدات وی از زندگی در جوامع روستایی است و در همه‌ی آثارش روحیه‌ی آزادی و گرایش‌های مردمی و صفات انسان‌دوستانه او و رفاه‌جویی برای عامه‌ی مردم آشکار است. (همان، ۲۰۰۸)^۲

پورکریم اندیشه‌ای ساخته و ورزیده و استوار داشت. زیربنای فکری او را مجموعه‌ای از بینش‌های باریک اجتماعی و فرهنگی و سیاسی شکل می‌داد. می‌دانست برای چه می‌زید و قلم می‌زند. او زندگی مسئولانه و هدف‌مندی را دنبال می‌کرد و برای زیستن به آیین و نظم و قاعده اعتقاد داشت. نوشته‌های او نشانه‌هایی از شیوه‌ی تفکر، روش تحقیق و تکیه کلام‌های او را می‌نماید. او نخستین تک‌نگاری خود راجع به جامعه‌ای روستایی را در سال ۱۳۴۱ و به تشویق جلال آل احمد نگاشت و تحت نظارت وی آن را در مجموعه‌ی "دفترهای مونوگرافی" انتشارات مؤسسه‌ی مطالعات و تحقیقات اجتماعی دانشگاه تهران منتشر کرد. (همان، ۲۰۰۹)^۴

پورکریم اولین گام‌هایش در مسیر نوشتن تک‌نگاری را تحت تأثیر جلال آل احمد طی کرد و از او بهره‌های بسیار برد. جلال آل احمد در مقدمه‌ی او که بر کتاب «فشنکدک به ضمیمه جغرافیای طالقان» وی نگاشته است، به این نکته اشاره می‌کند که پورکریم

۲- اسحاقی، ۲۰۰۸

۳- بلوک‌باشی، ۱۳۸۱

۴- بلوک‌باشی، ۱۳۸۱

پیش از این که به تحقیقات اجتماعی مبادرت ورزد، معلم نقاشی بوده است و به دلیل حضور جلال در کلاس‌های وی باب آشنایی‌شان گشوده می‌شود، تغییر کار وی از معلم نقاشی به مأمور دفع آفات نباتی باعث شده بود که با جامعه‌ی روستایی تماس مستمری داشته باشد. پس از سال‌ها وقتی یک‌دیگر را در روستایی ملاقات می‌کنند، جلال به او پیشنهاد می‌کند که برای درمان درد غربت، بهترین راه نگرستن به هر چیز و به هرکس است و او تحت تأثیر جلال اولین کارهایش را به رشته تحریر در می‌آورد. (همان، ۴) بعدها به مقتضای شغل جدید خود در اداره‌ی فرهنگ عامه، مجبور بود تا از روستایی به روستای دیگر نقل مکان کند و به کنکاش در گوشه و کنار ایران بپردازد. این‌گونه بود که فرصت کافی برای مطالعه‌ی جوامع روستایی برایش فراهم شد و توانست آثار زیادی را در حوزه مردم‌شناسی خلق کند.

البته درکنار جلال آل احمد، باید از دکتر کیا هم نام برد که اگر بیشتر از جلال در اندیشه پورکریم تأثیر نگذاشته باشد، نقشش کمتر از وی نبوده است. او، نه تنها در شکل گرفتن اندیشه و روش پژوهش پورکریم تأثیر عمیقی گذاشته است، بلکه دیگرانی مانند علی بلوک‌باشی، خلیل موحد، اصغر کریمی، عباس تجلی و یوسف مجیدزاده که در حوزه‌ی مطالعات مردم‌شناسی در اواخر دهه‌ی ۳۰ و اوایل دهه‌ی ۴۰ در اداره‌ی فرهنگ عامه مشغول به کار بوده‌اند، نیز از او تأثیر بسیار گرفتند. تقریباً در اکثر آثار اولیه‌ی هوشنگ پورکریم که در نشریه هنر و مردم منتشر شده است، عبارت «زیر نظر دکتر صادق کیا، استاد دانشگاه» به چشم می‌خورد.

دکتر کیا در اواخر دهه‌ی ۳۰ به عنوان ریاست اداره‌ی فرهنگ عامه برگزیده شد و در سال ۱۳۴۲، ضمن حفظ سمت ریاست اداره‌ی فرهنگ عامه، به سمت‌های مشاور عالی هنرهای زیبای کشور و رئیس اداره‌ی کل موزه‌ها و فرهنگ عامه نیز برگزیده شد. وی از سال ۱۳۳۷ به طور جدی اداره‌ی فرهنگ عامه را شکل داد و گروهی را آموزش داد که به تدریج کار میدانی را به صورت هدفمند و علمی آغاز کردند. (دالوند، ۱۳۸۸، ۲۰۴) دکتر کیا مردی اهل کتاب و پژوهش بود و به واسطه‌ی همین نگاه ایشان به پژوهش علمی بود که علی بلوک‌باشی و هوشنگ پورکریم توسط این اداره، برای ادامه‌ی تحصیل به خارج از کشور اعزام شدند تا به پشتوانه‌ی تحصیلات علمی مرتبط، بتوانند به مأموریت اداره‌ی فرهنگ عامه در راه شناخت بیشتر جوامع روستایی و عشایری ایران کمک کنند. همین بنیاد که دکتر کیا در اواخر دهه سی بنیان نهاد، کم‌کم جای خود را به ساختار و تشکیلات تازه‌ای داد. ساختار نوین با جذب

آموزه‌ها و شیوه‌های علمی دانشگاهی و به ویژه با جذب آن‌چه در گروه‌های علمی علوم اجتماعی دانشگاه تهران و مؤسسه‌ی تحقیقات اجتماعی آن می‌گذشت و ترکیب آن‌ها با سنت رایج و ارتقای آن چه وجود داشت، سعی داشت تا به نیازهای مردم شناسی کشور، هم‌گام و هم‌پای دیگر بخش‌های در حال رشد پاسخ دهد. در سال ۱۳۴۹ نیروهای این سازمان، دوباره سازمان‌دهی شده و بر اساس آموزه‌های جدید و شیوه‌ی پژوهشی متأثر از نهاد دانشگاه که گرایش به جامعه‌شناسی روستایی داشت کار خود را ادامه داد. (دالوند، ۱۳۹۰، ۱۵۵)

اندیشه‌ی هوشنگ پورکریم در چنین فضایی شکل گرفت و به تدریج پویاتر شد. اما پس از انقلاب اسلامی، اتفاقات دیگری افتاد که مسیر زندگی وی را تغییر داد و این تغییرات حتی بر روی سرنوشت کاری پورکریم نیز اثر گذاشت. وی پس از این که در اوایل انقلاب تلاش زیادی کرد تا در فضای ملت‌پس و پرتنش سیاسی و اجتماعی آن روزهای ایران فعالیت خود را ادامه دهد، سرانجام در سال ۱۳۶۲ عطای زندگی در میهن را به لقایش بخشید و پس از چندین سال آوارگی نهایتاً در سال ۱۳۶۸ به سوئد پناهنده شد. از پورکریم نامه‌هایی به یادگار مانده است که به شرح وقایع سال‌های آخر عمر وی و نگاه تیزبینانه‌اش به وضعیت مهاجران در کشورهای اروپایی و معضلات و مشکلات آن‌ها می‌پردازد. او به فروپاشیدن نهاد خانواده در میان مهاجران ایرانی اشاره می‌کند و آن را متأثر از فرهنگ جامعه‌ی میزبان و نفوذ سستی در عقاید افراد می‌داند. (همان، ۲۱۰) وی در سال‌های پس از مهاجرت و به تبع مشکلات برآمده از آن، جدایی از همسر و مشکلات خانوادگی آثار چندانی را منتشر نکرد و بیشتر به تدریس در حوزه‌های تاریخ ایران، جامعه‌شناسی خانواده، جامعه‌شناسی کار، و هنر و نقاشی ایران پرداخت. گاهی نیز اقدام به برپایی نمایشگاه نقاشی می‌کرد و هم‌زمان ویراستاری چندین ترجمه و کتاب را برعهده داشت تا سرانجام در سال ۱۳۷۳ درگذشت.

۳- اندیشه‌ها و فعالیت‌های اساسی

۳.۱- کرونولوژی تفصیلی آثار

عمده‌ی کارهای پورکریم در حوزه‌ی مردم‌شناسی و جامعه‌شناسی روستایی طبقه‌بندی می‌شود. همان‌طور که قبلاً اشاره شد، کارهای پورکریم را می‌توان به طور مشخص در سه دسته‌ی فرهنگ عامه، روستاشناسی و ترکمن‌شناسی طبقه‌بندی کرد.

«فشندک به ضمیمه جغرافیای طالقان» اولین اثری است که از هوشنگ پورکریم منتشر شده است. این تک‌نگاری از روستای فشندک طالقان اولین مونوگرافی منتشر شده توسط مؤسسه‌ی مطالعات و تحقیقات اجتماعی دانشگاه تهران است. در این اثر پورکریم کوشیده است تا از دیدگاه مطالعات مردم‌شناختی اطلاعاتی راجع به شیوه‌ی زندگی، فرهنگ و اقتصاد این روستا ارائه دهد. مطالعه‌ی وی در این اثر کیفی، توصیفی بوده و سعی کرده تا با جمع‌آوری فرهنگ مردم عامه در این خطه، زمینه را برای قضاوتی دقیق از شرح و احوال مردم این خطه ایران فراهم کند. (همان، ۴)^۷

پورکریم در سال ۱۳۴۱، مأموریت یافت به تمام آبادی‌های شهرستان‌های نائین، محلات، کاشان و اردستان سفر کند تا تمامی نقش‌های محلی این نواحی را جمع‌آوری کرده و آن‌ها را بررسی کند. (پورکریم، ۱۳۴۲، ۱۱) او اعتقاد داشت که این آثار، بنیاد هنرهای تصویری کشور ماست، اما تا آن زمان بخش بزرگی از این آثار گردآوری نشده بودند و چگونگی پیشرفت این هنرها، بدون گردآوری نقش و نگارهای ملی، ممکن نبود. پورکریم، عقیده داشت که این آثار نه تنها برای شناسایی هنر ایران لازم است، بلکه می‌توانند یکی از بهترین پایه‌های مردم‌شناسی (همان، ۱۲) و هم‌زمان کلیدی برای گشایش رمز استعاره‌ها و اشاره‌ها در هنر و ادبیات ایران باشند. هدف پورکریم از این پژوهش این بوده است تا گنجینه‌ای فراهم شود که هنرمندان ایران از آن برای نوآوری‌های آینده بهره ببرند. (همان، ۱۴)

پورکریم در ادامه‌ی کار پیشین خود اقدام به بررسی سنگ مزارهای ایران می‌کند. او می‌گوید که برای گردآوری هم‌هی نقش و نگارهای ایران، باید دهکده‌ها، شهرها، بیابان‌ها و هر گوشه‌ای که زمانی در آن زندگی می‌شده است کاویده شود. (پورکریم، ۱۳۴۲، ۳۱) او بر این باور بود که «هنر تنها در موزه‌ها، هنرستان‌ها و دانشکده‌ها، تماشاخانه‌ها و غوغای شهرها قابل دیدن نیست و باید هر جا که نشانه‌ای از زندگی یافت می‌شود به دنبال آن بود، چرا که هنر رهنورد زمان‌ها و مکان‌ها است. مزار انسان‌ها نیز بیش از آن‌که بیانگر مرگ باشند، بیانگر زندگی هستند، چرا که مرگ میوه‌ی زندگی، بخشی از زندگی و کوچک‌تر از آن است.» (همان، ۳۱) این کار به همراه اثر قبلی در زمره‌ی کارهای پورکریم درباره فرهنگ عامه به شمار می‌آیند.

در سال ۱۳۴۲ پورکریم اثر دیگری به نام «دهکده سیاه مرزکوه» را در نشریه‌ی هنر و مردم منتشر می‌کند که در واقع در حوزه کارهای روستاشناسی وی طبقه بندی می‌شود و در آن به تک‌نگاری این روستا که در نزدیکی گرگان و در بخش علی

آباد کتول قرار دارد، می‌پردازد. (پورکریم، ۱۳۴۲، ۲۸) این مقاله از بخش‌هایی مانند جغرافیای دهکده، شیوه‌های کشاورزی و دام پروری، مسجد و مراسم مذهبی، مراسم سنتی مانند عید، چهارشنبه سوری و نوبهارخوانی، رسوم مردم منطقه مانند عروسی، ختنه سوران و در نهایت یک افسانه و چند ترانه‌ی محلی تشکیل شده است.

سنگ قبرهایی از دهکده فشنک، سومین کار از مجموعه کارهای وی در حوزه‌ی فرهنگ عامه است که در نشریه‌ی هنر و مردم منتشر شده است. پورکریم در ابتدای این مقاله می‌نویسد: «ذوق و و طبع ایرانی هر جا که مقدور بوده به نحوی تظاهر کرده است. در گچ‌بری و کاشی‌کاری و در جاجیم و گلیم و قالی و حتی در کاسه و کوزه‌ها نیز ظاهر شده است. این نشانه‌ها را حتی می‌توان در قبرستان‌های کشور نیز جستجو کرد.» (پورکریم، ۱۳۴۳، ۲۷) دلیل این سخن، سنگ قبرهایی است که در فشنک دیده است و می‌خواهد از این طریق، عواطف و احساسات عامیانه‌ای که حتی در ابتدایی‌ترین واحدهای روستایی کشور به چشم می‌خورد، را رمزگشایی کند.

در شماره‌های ۳۲ و ۳۳ نشریه هنر و مردم پورکریم، تک‌نگاری‌ای از شهرستان پاوه را منتشر کرده است. او پاوه را شهری می‌داند که هنوز نشانه‌های زندگی روستایی در آن وجود دارد و در آن اثری از خیابان‌ها، سینما و مغازه‌های لوکس نیست. (پورکریم، ۱۳۴۴، ۸) در این اثر هم مانند تمام کارهای دیگرش، وی دل‌باخته‌ی فرهنگ روستایی است. تعلق‌ی که همواره در آثار وی به چشم می‌خورد و می‌توان ردپایش را در تعریف و تمجید پورکریم از فرهنگ روستا و تلاش برای درک آن دید. عمده‌ی تمرکز وی در این اثر کوتاه، بررسی شهر پاوه، مشاغل و شیوه‌های امرار معاش، محصولات کشاورزی پاوه، بخش‌ها و تیره‌ها و طایفه‌های این شهر است.

در همین سال او اثر دیگری به نام نقش و نگارهای سفالینه‌های لالچین منتشر کرد که دنباله‌ای از کارهای قبلی وی در حوزه‌ی فرهنگ عامه به شمار می‌رود. پورکریم مجدانه در پی ثبت و ضبط نقش و نگارهای فراموش‌شده‌ی ایرانی است و در این راه تلاش می‌کند تا ردپای این نقوش را در اعتقادات عامیانه و پندارهای فلسفی مردم پیدا کند. (پورکریم، ۱۳۴۴، ۳۴) البته در این حین، او تلاش می‌کند تا با جمع‌آوری این نقوش «ارزش‌والای هنر ایرانی را که در پی تجاری‌سازی در حال فراموشی هستند را نیز به دیگران یادآوری کند» (همان، ۳۱) و امیدوار است تا این نوشته‌ها بتواند باعث «احیای ارزش‌های هنری در حال فراموشی شود و استادکاران و صاحبان کارگاه‌ها و شرکت‌های سهامی ظروف لالچین را برانگیزاند تا به اندیشه‌ی احیای هنر خود باشند.»

(همان، ۳۸)

در سال ۱۳۴۵ اولین اثر از سلسله آثار پورکریم در حوزه ترکمن‌شناسی منتشر شد. وی که به همراه تیمی از اداره فرهنگ عامه برای مطالعات مردم‌شناسی به این منطقه اعزام شده بود، به بررسی ترکمن‌صحرا، وضعیت فرهنگی و شیوه‌های معیشت آنان می‌پردازد. کارهای پورکریم در این حوزه عمدتاً شبیه به یک‌دیگر است، با بررسی جغرافیا و شیوه‌های امرار معاش مردم منطقه ترکمن صحرا و به ویژه اینچه‌برون شروع می‌کند و ویژگی‌های فرهنگی و نژادی مردم این منطقه را نیز به طور خلاصه مورد بررسی قرار می‌دهد. پورکریم در این کار نیز مانند کارهای قبلی اش، زندگی روستایی را در مقابل زندگی شهری قرار می‌دهد. طبق عادت، گریز کوتاهی به مقایسه‌ی بین شهر و روستا می‌زند و می‌گوید: «ممکن است یک شهرنشین مراسم ترکمن‌ها به خصوص عروسی‌هایشان را به دیده عیب‌جویی، طنز یا استهزا بنگرد، اما این مراسم نکات و مراحلی دارد که سرشار از رموزی است که کلید آن را باید در زندگی گذشته‌ی آن‌ها و شرایط و عوامل تاریخ اجتماعی مردم این منطقه جستجو کرد.» (پورکریم، ۱۳۴۵، ۴۲)

تک‌نگاری حجیج ادامه‌ی کار پورکریم درباره شهر پاره و مناطق پیرامون آن است، حجیج یکی از روستاهای پاره است، پورکریم در این اثر خود، به دقت به بررسی وجه تسمیه‌ی نام روستا، اوضاع و احوال معیشت اهالی که عمدتاً از راه دام‌پروری ارتزاق می‌کنند، وضع ساختمان‌ها، پل‌ها، مسجد، مدرسه و امام‌زاده‌ی شهر و در انتها به نوع خورد و خوراک مردم حجیج پرداخته است. (پورکریم، ۱۳۴۵، ۳۴-۴۶) در این سال‌ها، عمده‌ی کارهای پورکریم به تک‌نگاری روستاهایی مربوط است که از طرف اداره‌ی فرهنگ عامه، مأموریت یافته تا درباره آن‌ها پژوهش کند. روش کار پورکریم در تمامی آثاری که به روستاشناسی پرداخته است از یک قاعده‌ی یکسان تبعیت می‌کند و می‌توان تشابهات بین آن‌ها را در تمامی کارها مشاهده کرد.

تک‌نگاری دهکده‌ی زیارت از روستاهای گرگان، در شماره‌ی بعدی نشریه هنر و مردم به قلم وی منتشر شد. در این جا او باز هم با بررسی اوضاع و احوال روستا، نحوه معیشت و مشاغل، ساختمان‌های مهم روستا، اعتقادات عامیانه، مراسم و نوع لباس مردم روستا پرداخته است. (پورکریم، ۱۳۴۵، ۱۱)

مفصل‌ترین کار پورکریم، پژوهش وی درباره‌ی ترکمن‌های ایران است که در چندین مقاله‌ی مرتبط به یک‌دیگر در سال‌های دهه‌ی ۴۰ شمسی منتشر شد. در مقاله‌ی ترکمن‌های ایران و بررسی زمینه‌های اجتماعی، پورکریم به سازمان طایفه، رابطه‌ی فرد ترکمن با طایفه‌اش و روحیات و خلق و خوی ایشان و نشانه‌هایی که در هنر مردم

این خطه وجود دارد، می‌پردازد. پورکریم اعتقاد دارد با این که سنت‌های اجتماعی معلول شرایط معیشت هر جامعه هستند، ولی چون رنگ معنوی دارند، با تغییر شرایط زندگی، کم‌تر در آن‌ها دگرگونی پدید می‌آید و چند نسل از یک جامعه با وجود تغییر روش‌های معیشتان، سنت‌های قدیمی و اجدادی خود را حفظ می‌کنند. بر همین اساس وی عقیده دارد که توهمیزم هنوز در میان سنت‌های مردم ترکمن قابل ردیابی است، هرچند نشانه‌های آن در وسایل زندگی و هنر عامیانه از بین رفته باشد. (پورکریم، ۱۳۴۶، ۶۴)

پورکریم در شماره‌ی بعدی نشریه «هنر و مردم» به توصیف جغرافیای تاریخی منطقه ترکمن صحرا، و همچنین وضعیت طوایف منطقه در زمان پژوهش و مراکز جمعیت آن‌ها پرداخته است. پورکریم در انتهای این مقاله، گریز کوتاهی به تاثیرات هم‌نشینی اقوام ترکمن با ساکنان کوهستان‌ها و کوه‌پایه‌های البرز می‌زند. از اثرات مشهود این هم‌نشینی در زندگی ترکمانان، می‌توان به خانه‌سازی و زندگی در خانه، زراعت گندم و برنج توسط ترکمانان اشاره کرد که با شیوه‌های سنتی زندگی ایشان هم‌خوان نیست و از این هم‌نشینی ناشی شده است. (پورکریم، ۱۳۴۶، ۳۳)

وی در اثر بعدی خود در ۱۳۴۶ باز هم به ترکمن‌ها می‌پردازد. زندگی مردم اینچه‌برون و بررسی شئون مادی و معنوی زندگی آن‌ها، سوژه‌ی این اثر پورکریم است. این مقاله با توضیح مختصری درباره جغرافیای ناحیه و توصیف روستا شروع می‌شود و پس از آن به توصیفی از گذشته‌ی مردم این ناحیه و شیوه‌ی منسوخ شده‌ی کاشت برنج مختص این ناحیه می‌پردازد. هدف پورکریم از این مقاله فراهم آوردن زمینه‌ای برای مطالعات آتی درباره‌ی مردم این ناحیه است. (پورکریم، ۱۳۴۶، ۵۵)

در همین ایام از طرف اداره فرهنگ عامه به هوشنگ پورکریم مأموریت داده شد تا به تدوین تک‌نگاری آلاشت زادگاه رضا شاه بپردازد. نسخه‌ی نهایی این اثر بعدها در قالب یک کتاب منتشر شد، (پورکریم، ۱۳۴۷) اما نسخه اولیه آن در سال ۱۳۴۶ در نشریه‌ی «هنر و مردم» منتشر شد. تک‌نگاری آلاشت به نسبت بقیه‌ی کارهای منتشر شده پورکریم، کار مفصل‌تری به شمار می‌رود و تقریباً تمامی جنبه‌های مردم‌شناختی این ناحیه، از جمله مسائل زبان‌شناختی را دربرمی‌گیرد که در سایر کارهای پورکریم کم‌تر به آن‌ها پرداخته شده است. (پورکریم، ۱۳۴۶)

پورکریم در ادامه‌ی مطالعات خود درباره‌ی مردم ترکمن صحرا، به بررسی برنج‌کاری و کلیه‌ی اصطلاحات مربوط به آن در این ناحیه می‌پردازد. پورکریم عقیده دارد که ترکمن‌ها برنج‌کاری در حاشیه‌ی رود اترک را از اهالی مازندران و استرآباد آموخته‌اند،

دلیل او در اثبات این ادعا، اصطلاحاتی در حوزه برنج‌کاری است که از فرهنگ استرآباد و مازندران وارد زبان ترکمن‌ها شده است. بعدها با کم آب شدن رود اترک، این سنت از بین رفته و کشت گندم و پنبه جایگزین کشت برنج شده است. (پورکریم، ۱۳۴۷، ۵۱)

بررسی زندگی ترکمن‌ها یکی از مفصل‌ترین و دقیق‌ترین کارهای پورکریم است. بررسی خورد و خوراک مردم اینچه برون، دام‌پروری و نوع خانه‌ها و آلاچیق‌هایی که مردم این ناحیه در آن‌ها سکونت می‌کنند، دست مایه‌ی اثر دیگر پورکریم است که با دقت نظر خاص خود به بررسی آن‌ها پرداخته است. به عقیده‌ی او، دام‌پروری در گذشته اصلی‌ترین شیوه‌ی معاش ساکنان آن ناحیه بوده است که بعدها با رواج هر چه بیشتر کشاورزی از اهمیت آن کاسته شده است. (پورکریم، ۱۳۴۷، ۲۵) اما از آن جا که بعد از نان، دومین منبع غذایی مردم این ناحیه است، هنوز در میان مردم جایگاه مخصوص به خود را دارد (همان، ۳۳)

بخشی از پژوهش‌های پورکریم همواره معطوف به فرهنگ عامه بوده است. چهارشنبه سوری و آئین آتش‌افروزی در این روز، از جمله جشن‌های باستانی ایران است که هنوز ردپایش را می‌توان در فرهنگ عامه‌ی ایرانیان مشاهده کرد. پورکریم این رسوم و آیین را ودیعه‌ای می‌دانست که از تمدن و فرهنگ باستانی ایران به یادگار مانده است و هر شعله‌ای از آن رمزی است که این ودیعه را آشکار می‌کند. (پورکریم، ۱۳۴۸، ۱۲-۱۳) خلاصه آن‌که پورکریم شیفته‌ی فرهنگ و باورهای عامه بود و هر جا که مجال برای پژوهش در این باره می‌یافت، با اهتمام خاص خود به آن می‌پرداخت. پورکریم در «جامه‌ها و هنرهای عامیانه در اینچه برون»، علاقه‌اش به فرهنگ عامه را با پژوهش خود درباره اقوام ترکمن ترکیب کرده است و به بررسی باورهای عامیانه‌ی مردم این خطه پرداخته است. توانایی پورکریم در نقاشی و طراحی همراه با بینش علمی وی ترکیب شده است و نتیجه‌ی آن کارهای ماندگاری درباره هنر عامه است که توسط وی نگاشته شده است. لباس زنان و مردان ترکمن، هنرهای عامیانه‌ی مردم این خطه از جمله قالی‌بافی، مدمالی، سوزن‌دوزی، خورجین و گلیم‌بافی و نقش و نگار و رنگ‌های آن به همراه ابزار و آلاتی که برای خلق آن‌ها استفاده می‌شود محور اصلی این پژوهش است. (پورکریم، ۱۳۴۸، ۴۶)

پورکریم در دو شماره‌ی متوالی نشریه‌ی «هنر و مردم»، به تک‌نگاری پاز زادگاه فردوسی پرداخته است. این کار را همان‌طور که پورکریم هم به آن اشاره کرده است، می‌توان ادامه‌ی تک‌نگاری‌هایی مانند تک‌نگاری آلاشت دانست که علاوه بر اهمیت

آن در بررسی شئون زندگی مردم آن ناحیه، در شناخت نام‌آوران ایرانی نیز از اهمیت بالایی برخوردار است. (پورکریم، ۱۳۴۸، ۲۴) قسمت دوم این تک‌نگاری نیز به شیوه‌های معیشت، کشت و زرع و دام پروری مردم این منطقه می‌پردازد.

شور پورکریم برای شناختن و در وهله‌ی بعد شناساندن فرهنگ اقوام ایرانی به دیگران را می‌توان در اغلب آثار او مشاهده کرد. چنان‌چه در ابتدای اثر «ازدواج و عروسی و مراسم کشتی‌گیری در اینچه‌بورون» به این موضوع اشاره می‌کند که امیدوار است نگارش کتابی درباره‌ی این موضوع را پس از سه سال تحقیق، به پایان برساند و خبرهای تازه‌تری از زندگی مردم این خطه را منعکس کند، خبرهایی که وی امیدوار است از عمق زندگی برسد و با حرکت و حرارت و نیروی زندگی همراه باشد. (پورکریم، ۱۳۴۸، ۴۳) پورکریم در این مقاله، به بررسی دقیق مراسم عروسی و شیوه‌ی خاص ازدواج در ترکمن‌ها می‌پردازد، که به همراه آن مراسم کشتی‌گیری نیز برگزار می‌شود.

بررسی زندگی ترکمن‌ها، فرصتی برای پورکریم فراهم کرد تا به زندگی کردان باچوانلویی قوچان هم بپردازد، چرا که چادرنشینان باچوانلویی در مسیر کوچشان به حوالی گنبدکاووس سفر می‌کردند و از این خلال، فرصت آشنایی بیشتری برای پورکریم فراهم شد. (پورکریم، ۱۳۴۸، ۲۳) باچوانلویی‌ها تیره‌ی کوچکی از طایفه‌ی کردان قوچان هستند که قسمتی از آنان روستانشین و قسمتی چادرنشین بوده‌اند و در این مقاله که در سال ۱۳۴۸ منتشر شده است، به اختصار به زندگی آن‌ها پرداخته است.

دو تک‌نگاری از روستاهای رامشین و سما در سال ۱۳۴۹ در نشریه‌ی «هنر و مردم» توسط پورکریم منتشر شد. آداب و رسوم، مراسم مذهبی و جشن‌های باستانی، مانند مراسم کشتی‌گیری و جشن سده‌ی مردمان دهکده‌ی رامشین به اختصار توسط پورکریم در تک‌نگاری رامشین بررسی شده است (پورکریم، ۱۳۴۹، ۶۷) که نسبت به تک‌نگاری‌های پیشین وی، آداب و رسوم‌هایی که بررسی کرده است، از تنوع بیشتری برخوردار است. تک‌نگاری روستای سما که توسط پورکریم در همان سال منتشر شده است، در سال ۱۳۴۷ در آستانه‌ی انتشار بوده که به دلایلی که به آن‌ها اشاره نمی‌کند، این اتفاق رخ نمی‌دهد. (پورکریم، ۱۳۴۹، ۳۱) این مقاله به عنوان اولین مقاله از پژوهش وی در این روستا به شمار می‌رود که باز هم به دلایل نامعلوم در سال‌های پس از آن باقی مقالات منتشر نشده و تنها پاره‌ای از این تک‌نگاری در این مقاله منعکس شده است.

در سال ۱۳۵۳ و پس از وقفه‌ی چند ساله که به واسطه‌ی تحویل پورکریم در فرانسه

رخ داد، وی در اولین شماره‌ی نشریه‌ی «فرهنگ شناسی و فرهنگ عامه‌ی مردم باستان» یک مطلب ترجمه و یک مقاله منتشر کرد. پورکریم در این شماره اقدام به ترجمه‌ی مقاله‌ی بررسی توزیع چند پدیده‌ی فرهنگی در منطقه‌ی بختیاری (زاگرس مرکزی) می‌کند که به طور مشترک توسط ژان پیر دیگار و اصغر کریمی انجام شده است و بعدها این کار را در دو اثر دیگر ادامه می‌دهد. این پژوهش در چهارچوب برنامه‌ی ایجاد نقشه‌های مردم‌شناسی ایران انجام شده است و گسترش یازده پدیده‌ی فرهنگی نظیر زبان، ابزار، جامه و غیره را در ناحیه‌ی زاگرس مرکزی بررسی می‌کند. (کریمی و دیگار، ۱۳۵۳، ۱۰۳)

پورکریم مقاله‌ی دیگری به نام نقش و نگارهای عامیانه‌ی ایران و اهمیت گردآوری و بررسی آن‌ها در همین سال منتشر می‌کند که از خلال سطور آن می‌توان به اهمیت نقش و نگارهای عامیانه در پژوهش‌های مردم شناسی از دیدگاه پورکریم پی برد. او به دنبال این است که به مخاطبان نشان دهد که چرا خوانش ما از نقش و نگارهای عامیانه و توجه به آن‌ها می‌تواند از اهمیت بالایی برخوردار باشد. شناسایی خصوصیات اجتماعات گذشته‌ی انسانی، (پورکریم، ۱۳۵۳، ۲۲) موقعیت خاص این هنرها به دلیل گسترش فوق‌العاده‌اش در پدیده‌های گوناگون زندگی مردم، (همان، ۲۲) ردیابی حوادث و اتفاقات مشهور ملی، حماسی، مذهبی و عشقی، (همان، ۲۵) نشان دادن ابعاد زندگی فعلی و اتفاقات پیشین موثر بر زندگی ما، (همان، ۲۷-۲۸) از دلایلی است که پورکریم برای اهمیت پژوهش در این حوزه برشمرده است. این امر البته می‌تواند ریشه در توانایی‌ها و علایق او نیز داشته باشد، چه آن‌که پورکریم نقاش و عکاس زبردستی بود. او در همین مقاله به این نکته اشاره می‌کند که شناسایی عقاید اساطیری، فلسفی و مذهبی و به طور کلی شناسایی این نقش و نگارها، به شناخت هرچه بیشتر مردم کمک خواهد کرد و به همین دلیل پورکریم آن‌ها را شایسته‌ی گردآوری می‌داند.

در ترجمه‌ی دومی که پورکریم از کار دیگار و کریمی درباره توزیع چند پدیده‌ی فرهنگی انجام می‌دهد، به بررسی منطقه‌ی شمال غربی البرز می‌پردازد. این کار، ادامه‌ی پروژه‌ی ایجاد نقشه‌های مردم‌نگاری ایران بود. (دیگار و کریمی، ۱۳۵۴، ۱۲۰) این پدیده‌ها شامل زبان، گویش، مسکن، لباس، انواع کشاورزی و ... است.

مقاله‌ی بعدی که توسط پورکریم ترجمه شده است، به شرح کار و روش تحقیق گروه‌های پژوهشی مردم شناسی اشاره دارد که در جریان تهیه‌ی نقشه‌ی مردم‌شناسی ایران به کار رفته است و پورکریم نیز به عنوان عضوی از این گروه‌های پژوهش، در

این پروژه مشارکت داشته است. این گزارش به تشریح عناصر اساسی در چگونگی به اجرا گذاشتن بررسی و شیوهی جمع‌آوری اطلاعات مردم‌نگاری می‌پردازد (توال، ۱۳۵۴، ۱۴۵) و در کنار آن به روش استفاده از یک مرد و زن با زمینه‌های فرهنگی کاملاً متفاوت، در قالب یک هیأت پژوهش نیز اشاره دارد. در انتهای مقاله نیز پورکریم با برشمردن محاسن این روش، آن را به عنوان راهی برای کشف بهتر حقایق در بررسی پدیده‌های فرهنگی بیان می‌کند.

«جفت، واحد تولید سنتی کشاورزی ایران» نام مقاله‌ی دیگری از وی است که برای فهم بهتر و رفع ابهامات موجود در مورد تولید سنتی ایران، از اهمیت بالایی برخوردار است. (پورکریم، ۱۳۵۴، ۳۸) پورکریم این مقاله را فتح بابی در خصوص مباحثه‌ی علمی در این زمینه به شمار می‌آورد و اعتقاد دارد که در تحقیقات انجام شده بر روی زندگی روستایی در ایران، به واحد سنتی کشاورزی در ایران توجه کافی نشده است و یا اگر هم توجه شده است در برخی از موارد با خطاهایی همراه بوده است. (همان، ۲۷) به همین دلیل دهکده‌ی پاز را که در گذشته تک‌نگاری‌هایی درباره‌اش نوشته است را انتخاب می‌کند تا به موضوع مورد بررسی خود نزدیک شده و آن را مورد پژوهش قرار دهد. پورکریم در انتها، بر این عقیده است که باید پژوهش‌های بیش‌تری درباره‌ی این مفهوم و ساز و کار تولید سنتی کشاورزی ایران انجام شود.

آخرین کار وی پیش از انقلاب نیز ترجمه و تلخیص بخش دیگری از پژوهش درباره‌ی توزیع چند پدیده‌ی فرهنگی در زاگرس مرکزی است که شامل بررسی پدیده‌هایی نظیر بارندگی سالانه، آلونک‌ها، حرکت گله‌های گوسفند و حرکت شترها و گامی‌ها و ... است که ادامه‌ی پژوهش‌های پیشین در این حوزه به شمار می‌رود. (ژان پیر دیگار، اصغر کریمی، ۱۳۵۶، ۱۱۷)

آخرین اثر پورکریم که پس از انقلاب به چاپ رسیده است، نگاه اقتصادی وی به فرایند توسعه در کشورهای جهان سوم را نشان می‌دهد. مسأله‌ی اصلی او، سیاست‌های استعماری دول پیشرفته‌ی سرمایه‌داری و انحصارات امپریالیستی این کشورهاست که منجر به محرومیت‌های اقتصادی و اجتماعی و عقب ماندگی این کشورها می‌شود. پورکریم به دنبال راهی برای غلبه بر این سیاست‌ها است تا به دنبال آن مسیر رشد غیرسرمایه‌دارانه‌ی موفق برای این کشورها را در نمونه‌های موفق بیابد و بتواند از آن طریق نسخه‌ی ای برای درون‌زا کردن اقتصاد ایران پیشنهاد کند. (پورکریم، ۱۳۶۱، ۳) او به سیاست‌های اتخاذ شده در کشورهایی نظیر ویتنام، الجزایر، کوبا و لیبی اشاره می‌کند که به عقیده‌ی وی به سود تحکیم استقلال و مصالح عمومی این

کشورها و زحمت‌کشان روستایی بوده است و سعی می‌کند مدلی با توجه به شرایط اجتماعی ایران ارائه دهد. (همان، ۱۹)

۳. ۲- ایده‌های تأثیرگذار پورکریم

بلوک‌باشی در مطلبی که در نشریه‌ی نامه‌ی انسانی در سال ۱۳۸۱، درباره‌ی هوشنگ پورکریم نگاشته است، وی را از اولین پژوهش‌گران ایرانی دانسته است که به بررسی اعتقادات و فرهنگ و عامه می‌پردازد. (بلوک‌باشی، ۱۳۸۱، ۲۰۸) اهمیت این ادعا در این است که بلوک‌باشی و پورکریم در همان سال‌های ابتدایی تأسیس اداره‌ی فرهنگ عامه و شروع مطالعات و پژوهش‌های این اداره با یک‌دیگر همکاری نزدیکی داشته‌اند و بلوک‌باشی از نزدیک در جریان کارها و پژوهش‌های پورکریم بوده است. او بررسی نقش و نگارها و فرهنگ عامه را به این سبب مهم می‌دانسته که یکی از مهم‌ترین راه‌ها برای کشف بهتر زندگی مردم هستند و بارها به این موضوع در کارهای خود اشاره می‌کند. یکی از مهم‌ترین وجوه تمایز پورکریم با دیگر پژوهش‌گرانی که همزمان یا به فاصله‌ی اندکی با او، کار بر روی باورهای عامه و نقش و نگارهای عامیانه کار را شروع کرده‌اند، این است که پورکریم به سبب آشنایی با هنرهای تجسمی مانند عکاسی و نقاشی با ظرافت و دقت بیشتری به تشریح نقش و نگارهای عامیانه می‌پردازد و این موضوع در کارهای وی کاملاً مشهود است. جلال آل احمد در مقدمه‌ای که بر اولین کتاب منتشرشده‌ی پورکریم نوشته است نیز به این نکته اشاره می‌کند که در واقع در هر پژوهش، پورکریم کار یک تیم را و در حقیقت کار یک هیأت دونفره را انجام می‌دهد، چون هم به زبان کلام آشناست و هم به زبان طرح و تصویر. (همان، ۵)^۴ علاوه بر آن، در پژوهش‌هایی که توسط اداره‌ی فرهنگ عامه و به موازات کارهای پورکریم ساخته و پرداخته شدند و بعدها در تحقیقاتی که درباره این موضوع در ایران به چاپ رسیدند، به خوبی تأثیرپذیری از کارهای اولیه‌ی پورکریم مشهود است.

هوشنگ پورکریم یکی از نخستین افرادی است که در حوزه‌ی مردم‌شناسی فرهنگی در ایران تحقیق کرده است. علی بلوک‌باشی مردم‌شناسی فرهنگی را این‌گونه تعریف می‌کند. «مردم‌شناسانی که فرهنگ را اصل و اساس تتبع و تحقیق مردم‌شناسی می‌دانند و در بررسی‌هایشان بیشتر به ویژگی‌های فرهنگی می‌پردازند اصطلاحاً مردم‌شناس فرهنگی خوانده می‌شوند.» (بلوک‌باشی، ۱۳۵۴، ۴) با این تعریف پورکریم

را می‌توان جزو پیشگامان این حوزه در ایران دانست، چرا که پژوهش‌هایش درباره فرهنگ عامه، نقش و نگارها و باورهای عامیانه بخش عمده‌ای از فعالیت پژوهشی و علایق وی را شکل می‌دهد.

علاوه بر آن در چند مورد دیگر نیز می‌توان پورکریم را پیش‌تاز به شمار آورد، که انتشار کتاب تک‌نگاری آلاشت از آن جمله است. این کتاب از نخستین ثمرات پژوهش‌های میدانی پژوهش‌گران اداری مردم‌شناسی به شمار می‌رفت، چرا که آثاری که پیش از این توسط این مؤسسه به چاپ رسیده بودند بیشتر حاوی تحقیقات کتابخانه‌ای و فراهم آمده به دست افراد بیرون از این مؤسسه بودند. (دالوند، ۱۳۹۰: ۱۷۲) با این حال بسیاری از کارهای پورکریم به بار نشست که از آن جمله می‌توان به عدم انتشار تک‌نگاری پاز زادگاه فردوسی (همان، ۱۷۲) و کتابی درباره‌ی نقش و نگارهای عامیانه (همان، ۱۷۱) و اثر دیگری درباره زندگی ترکمن‌های ایرانی اشاره کرد.

پورکریم اولین پژوهش‌گری بود که به تحقیق و بررسی علمی درباره ترکمن‌ها پرداخت و مقالات مفصل وی در این حوزه نشان دهنده‌ی عمق کارهای او در این زمینه هستند و بعدها نیز بسیاری از کسانی که در داخل و خارج ایران علاقمند به این حوزه بودند و در آن دست به پژوهش زدند، - مانند ویلیام آیرونز و بی‌بی رابعه لوکاشوا- (همان، ۲۰۰۸)^۹ به آثار پورکریم مراجعه کردند. لوکاشوا کتاب مفصلی به نام ترکمن‌های ایران به رشته تحریر درآورد که در سال ۱۳۵۹ ترجمه و منتشر شد. در مقدمه‌ی کتاب، درباره تأثیر پورکریم بر این کار چنین ذکر شده است. «مطالب مربوط به مردم‌شناسی ترکمن‌های ایران در سلسله مقالات هوشنگ پورکریم - دانشمند ایرانی- که زیر عنوان ترکمن‌های ایران در چند شماره‌ی مجله‌ی هنر و مردم در سال‌های ۱۹۶۷-۱۹۷۱ چاپ شده، آمده است. مؤلف اطلاعاتی درباره نظام عشیرتی ترکمن‌ها، تبار و اقتصاد آن‌ها، ابزار کار و مناسبات آن‌ها در درون جماعت، جامعه، مسکن، مراسم ازدواج و آداب مذهبی و درباره مسائل گوناگون دیگر گردآوری کرده است. متأسفانه، می‌توان گفت که پورکریم به تحولات کشاورزی در دشت و دگرگونی‌هایی که در مناسبات میان ملاکان و کشاورزان رخ می‌دهد هیچ اشاره‌ای نکرده است.» (لوکاشوا، ۱۳۵۹، ۸)

به نظر می‌رسد نقد لوکاشوا تا حد زیادی درست است، البته به دلیل آن که بسیاری از پژوهش‌ها و اسنادی که در آن زمان در اداری فرهنگ عامه و بعدها سازمان

۹- پیمان اسحاقی، ۲۰۰۸

مردم‌شناسی جمع‌آوری گردید، هیچ‌گاه منتشر نشد و در گذر سال‌ها بسیاری از آن‌ها از بین رفت، نمی‌توان یقین داشت که پورکریم در این‌باره به پژوهش دست زده است یا نه، هر چه هست جای خالی این بررسی‌ها در آثار منتشرشده‌ی او مشهود است. کارهایی که پورکریم و همکارانش در اداره‌ی فرهنگ عامه انجام دادند، اختلاف فاحشی با کارهای انجام شده پیشین در حوزه‌ی پژوهش‌های میدانی و تحقیقات مردم‌شناسانه داشتند. (دالوند، ۱۳۸۸، ۲۰۹) میراث به جامانده از ایشان هم به لحاظ محتوایی و هم به لحاظ روش شناختی قابل دفاع است. به نوعی می‌توان این پژوهش‌ها را -که پژوهش‌های پورکریم هم در این دسته قرار می‌گیرند- آغاز دوره‌ی درخشانی از تحقیقات مردم‌شناختی دانست و اغراق نیست اگر این دوران را نقطه‌ی شروعی برای نهادینه شدن مردم‌شناسی در ایران دانست.

۴- میراث هوشنگ پورکریم برای زمانه‌ی ما

دهه‌ی ۴۰ و کارهایی که در اداره‌ی فرهنگ عامه -که بعدها بدل به سازمان مردم‌شناسی شد- انجام شد، مقدمه‌ای برای تحقیقات گسترده در حوزه‌ی مردم‌شناسی شد. پورکریم به عنوان یکی از اولین کسانی که به طور علمی به تحقیق و پژوهش مقوله‌ی فرهنگ و پندارهای عامه پرداختند، مطرح است. نگاه او به این حوزه نگاهی متعهدانه بود و سعی می‌کرد تا پدیده‌ی مورد بررسی و زمینه‌ای که در آن قرار دارد را از همه‌ی ابعاد مورد بررسی قرار دهد. هرچند نگاه خاص وی به مقولات اجتماعی، علی‌الخصوص در کار وی درباره‌ی سیاست کشاورزی قابل مشاهده است، اما در ثبت و ضبط فرهنگ عامه، با رعایت بی‌طرفی، نهایت تلاش خود را می‌کرد تا به ثبت دقیق این آثار بپردازد و به همین دلیل تمامی اشکال فرهنگ عامه را ارزشمند می‌دید.

امروز اکثر نهادهای سیاست‌گذار و عامل در بحث تحقیقات اجتماعی و مردم‌شناسی وابسته به بدنه‌ی حاکمیت هستند که نگاهی ایدئولوژیک به مقوله‌ی فرهنگ دارند. نگاهی که تمرکز عمده‌ی آن بر ترویج ارزش‌های اسلامی-ایرانی مدنظر حاکمیت است. طیف گسترده‌ای از تحقیقات انجام شده توسط نهادهای مرتبط در این حوزه، ایدئولوژیک بوده و غالباً تحقیقاتی مورد حمایت قرار می‌گیرند که سمت و سوی مشابه با نگاه حاکم را دارند. بسیاری از رسوم عامیانه و یا ارزش‌های قومی که در تضاد با این نگاه هستند یا مورد مطالعه قرار نمی‌گیرند و یا اگر پژوهشی در موردشان صورت بگیرد، مجالی برای ارائه از رسانه‌های جمعی و تریبون‌های رسمی نخواهد داشت. پورکریم عقیده داشت که فرهنگ عامیانه‌ی ایران شایسته‌ی گردآوری

و سزاوار بررسی است و می‌تواند برای اهل ادب، پژوهش‌گران، علاقه‌مندان به حوزه‌ی علوم اجتماعی و هم‌هی اندیشمندیانی که مشتاق غور در مضامین فرهنگی هستند مورد استفاده قرار گیرد. (همان، ۲۹) 'مطمئناً در زمانه‌ی ما اهمیت شناخت دقیق پدیده‌های فرهنگی پیشین و حتی پدیده‌های نوظهور در فرهنگ عامه اگر، بیش‌تر از گذشته نباشد، کم‌تر نخواهد بود.

علاوه بر آن در سالیان اخیر، اشاعه‌ی نگاه مرکزگرا باعث شده است عمده‌ی تمرکز اندیش‌مندان و فعالان حوزه علوم اجتماعی معطوف به اتفاقات رخ داده در تهران و سایر کلان‌شهرهای ایران شود، این نگاه از سوی موجب نادیده گرفتن ظرفیت‌ها و استعداد‌های موجود در مناطق پیرامونی شده و از طرف دیگر خرده فرهنگ‌ها نیز به دلیل تقویت این سیاست‌ها آسیب‌پذیر شده‌اند و در بسیاری از موارد در شرف فراموشی هستند. بسیاری از زبان‌ها، گویش‌ها و لهجه‌های محلی زیر سایه‌ی این سیاست‌های مرکزگرا و تبعیض سیستماتیک سرکوب شده و آیین محلی نیز در حال جایگزین شدن با رسوم اشاعه‌شده توسط نهادهای فرهنگی ایدئولوژیک وابسته به آن هستند. همچنین این سیاست‌ها به نحوی آگاهانه از اشاعه‌ی سنن و رسوم مرتبط به قومیت‌ها، نژادها و ادیان غیر از اسلام - آن هم تنها مذهب شیعه- در سطح جامعه جلوگیری کرده و حتی از ترویج آن‌ها در نواحی بومی خودشان هم جلوگیری می‌کنند. به عنوان نمونه‌ای از این سیاست‌ها می‌توان به ممانعت از آموزش زبان مادری - غیر از فارسی- در مدارس ایران و جلوگیری از برپایی رسوم و آیین‌های برخی از اقلیت‌های دینی و قومی اشاره کرد.

روش‌مندی در پژوهش، نزدیک‌شدن به سوژه، همدلی با آن و بررسی جوانب و ابعادی که ممکن است در نگاه اول از دید پژوهش‌گر پوشیده بماند، یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های کارهای پژوهش‌گران اداره‌ی فرهنگ عامه و به طور خاص پورکریم است که در پژوهش‌های مردم‌شناسی پس از آن، اثرات این رویکرد قابل مشاهده است. می‌توان گفت پس از این دوران است که نگاه علمی و استفاده از روش‌های قابل قبول پژوهشی، جای خود را در پژوهش‌های مردم‌نگارانه باز کرد. کثرت تحقیقات انجام شده در سال‌های اخیر که به ظاهر سویه‌های علمی دارند ولی در بطن خود از فقدان نگاه بی‌طرفانه به سوژه رنج می‌برند، اهمیت این نگاه را برجسته‌تر می‌سازد. کارهای پورکریم و همکارانش و شیوه‌های پژوهشی‌شان، می‌تواند برای محققانی که در حال حاضر در حوزه‌های مختلف مطالعات اجتماعی مانند جامعه‌شناسی

ارتباطات، جامعه‌شناسی شهری، جامعه‌شناسی روستایی، جامعه‌شناسی ارتباطات و دیگر حوزه‌های مرتبط مشغول به پژوهش هستند، مورد استفاده قرار بگیرد. این حوزه‌ها از لحاظ فلسفه و روش‌های تحقیقی مورد استفاده، مشابهت زیادی با رویکردهای مردم‌شناسانه دارد. برخی از خصوصیات کارهای پورکریم و همکارانشان مانند مشاهده‌ی مستقیم پدیده‌ی مورد مطالعه در متن زندگی روزمره، تلاش برای درک ژرف معنای زندگی افراد، شیوه‌های زندگی، کار و تولید بین سوژه‌ها، هنوز هم در مطالعات کیفی بسیار مورد استفاده است و می‌تواند توسط محققان مورد استفاده قرار می‌گیرد.

دست آخر این که، در کنار تبعیض سیستماتیک، سیاست‌های اقتصادی دولت‌های بعد از انقلاب ۵۷ (به ویژه دولت‌های پس از دولت سازندگی) و شکاف ایجاد شده بین طبقات مختلف اجتماعی، منجر به ایجاد گروه‌های حاشیه‌ای در نواحی پیرامونی ایران شده است که بسیاری از این خرده‌فرهنگ‌ها به آن نواحی تعلق دارند. سیاست‌های توسعه‌ای ناموفق و کالایی شدن تقریباً تمامی امور زندگی روزمره باعث شده‌اند تا گروه‌های فرودست روز به روز قدرت کم‌تری چه از بعد اقتصادی و چه از منظر اجتماعی، سیاسی و فرهنگی داشته باشند. پژوهش‌های مردم‌شناسانه و یا استفاده از رویکردهای مورد استفاده در این پژوهش‌ها در حوزه‌های دیگر علوم انسانی و مطالعه درباره‌ی این گروه‌های محروم و تحت ستم می‌تواند رویکردی رهایی‌بخش داشته باشد. پورکریم خود نیز «همواره دل‌باخته‌ی مردم ستم‌دیده‌ی یک لاقبا بود و از فکر آن‌ها غفلت نمی‌ورزید.» (همان، ۱۳۸۱) رویکردی که با توجه به شرایط و رخداد‌های ایران معاصر و نیاز به مداخله‌ی سنجش‌گرانه‌ی محققان این حوزه در برابر تبعیض، خشونت، سرکوب و بهره‌کشی هنوز می‌تواند در حل مسائل جامعه‌ی ایران کمک کند.

منابع

- اسحاقی، پ. (۲۰۰۸، ۲۲). انسان شناسان متخصص ایران (۳۷): هوشنگ پورکریم. بازیابی از <http://anthropology.ir/article/3609.html> انسان شناسی و فرهنگ:
- بلوک‌باشی، ع. (۱۳۵۴). فرهنگ، جامعه و ساخت اجتماعی. مردم‌شناسی و فرهنگ عامه، ۲، ۱۰-۲.
- بلوک‌باشی، ع. (۱۳۸۱). هوشنگ پورکریم. نامه انسان شناسی، ۲، ۲۰۷-۲۱۲.
- پورکریم، ه. (۱۳۴۱). فشندک به ضمیمه جغرافیای طالقان. تهران: انتشارات موسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی دانشگاه تهران.
- پورکریم، ه. (۱۳۴۲). دهکده سیاه مرز کوه. هنر و مردم، ۱۲، ۲۸-۴۶.
- پورکریم، ه. (۱۳۴۲). سنگ مزارهای ایران. هنر و مردم، ۱۲، ۳۰-۳۹.
- پورکریم، ه. (۱۳۴۲). نقش و نگارهای ایران. هنر و مردم، ۹، ۱۱-۱۹.
- پورکریم، ه. (۱۳۴۳). سنگ قبرهایی از ده فشندک. هنر و مردم، ۲۳، ۲۷-۲۹.
- پورکریم، ه. (۱۳۴۴). پاره. هنر و مردم، ۳۳، ۸-۱۲.
- پورکریم، ه. (۱۳۴۴). نقش و نگار سفالینه‌های لاهیجان. هنر و مردم، ۳۹، ۳۱-۳۸.
- پورکریم، ه. (۱۳۴۵). ترکمن‌های ایران. هنر و مردم، ۴۱، ۲۹-۴۲.
- پورکریم، ه. (۱۳۴۵). دهکده حجیج. هنر و مردم، ۴۷، ۳۴-۴۶.
- پورکریم، ه. (۱۳۴۵). دهکده زیارت. هنر و مردم، ۴۸، ۱۱-۲۹.
- پورکریم، ه. (۱۳۴۶). آلاشت زادگاه اعلی‌حضرت رضا شاه کبیر. هنر و مردم، ۶۵، ۳۰-۴۸.
- پورکریم، ه. (۱۳۴۶). ترکمن‌های ایران (۵). هنر و مردم، ۶۴، ۵۵-۶۲.
- پورکریم، ه. (۱۳۴۶). ترکمن‌های ایران ۴. هنر و مردم، ۶۳، ۲۵-۳۳.
- پورکریم، ه. (۱۳۴۶). ترکمن‌های ایران بررسی زمینه‌های اجتماعی. هنر و مردم، ۶۱-۶۲، ۴۸-۶۴.
- پورکریم، ه. (۱۳۴۷). آلاشت زادگاه اعلی‌حضرت رضاشاه کبیر. تهران: انتشارات وزارت فرهنگ و هنر.
- پورکریم، ه. (۱۳۴۷). اینچه بورون. هنر و مردم، ۷۱، ۴۳-۵۶.
- پورکریم، ه. (۱۳۴۷). اینچه بورون. هنر و مردم، ۷۳، ۲۵-۴۱.
- پورکریم، ه. (۱۳۴۸). ازدواج و عروسی و مراسم کشتی‌گیری در اینچه بورون. هنر و مردم، ۸۴، ۴۳-۴۹.
- پورکریم، ه. (۱۳۴۸). آیین چهارشنبه سوری در ایران. هنر و مردم، ۷۷، ۷۸، ۱۲-۲۹.
- پورکریم، ه. (۱۳۴۸). پاز زادگاه فردوسی ۱. هنر و مردم، ۲۴-۳۱.
- پورکریم، ه. (۱۳۴۸). جامه‌ها و هنرهای عامیانه در اینچه بورون. هنر و مردم، ۷۹، ۴۱-۵۲.
- پورکریم، ه. (۱۳۴۸). کردان باچوانلویی قوچان. هنر و مردم، ۸۸، ۲۳-۲۹.
- پورکریم، ه. (۱۳۴۹). دهکده رامشین. هنر و مردم، ۹۰، ۵۴-۶۸.
- پورکریم، ه. (۱۳۴۹). دهکده سما. هنر و مردم، ۹۵، ۳۱-۴۴.
- پورکریم، ه. (۱۳۵۳). نقش و نگارهای عامیانه‌ی ایران و اهمیت گردآوری و بررسی آن‌ها. فرهنگ شناسی و فرهنگ عامه مردم، ۱، ۲۲-۲۹.

- پورکریم، ه. (۱۳۵۴). جفت واحد تولید سنتی کشاورزی در ایران. فرهنگ شناسی و فرهنگ عامه مردم، ۲، ۲۷-۳۹.
- پورکریم، ه. (۱۳۶۱). سیاست کشاورزی برای جهان سوم در راه رشد غیر سرمایه‌دارانه. تهران: ره‌آورد.
 - توال، آ. (۱۳۵۴). ملاحظاتی درباره‌ی روش تحقیقات مردم‌نگاری هیأت مشترک ایران و فرانسه. فرهنگ شناسی و فرهنگ عامه مردم، ۲، ۱۴۰-۱۴۴.
 - دالوند، ح. (۱۳۸۷). تاریخ پژوهش‌های فرهنگ مردم و مردم‌شناسی ایران (۷) دایره فرهنگ عامه در دهه ۳۰. فرهنگ مردم، ۱۷۲-۱۹۰.
 - دالوند، ح. (۱۳۸۸). تاریخ پژوهش‌های فرهنگ مردم و مردم‌شناسی ایران (۸). فرهنگ و مردم، ۲۹، ۳۰-۲۲۰.
 - دالوند، ح. (۱۳۹۰). تاریخ پژوهش‌های فرهنگ مردم و مردم‌شناسی ایران. فرهنگ مردم، ۳۷-۳۸، ۱۵۴-۱۷۶.
 - دالوند، ح. (۱۳۹۰). تاریخ پژوهش‌های فرهنگ مردم و مردم‌شناسی ایران (۹). فرهنگ مردم، ۱۶۴-۱۸۲.
 - دالوند، ح. (۱۳۹۱). تاریخ پژوهش‌های فرهنگ مردم و مردم‌شناسی ایران (۱۱) کارنامه مرکز مردم‌شناسی ایران (۱۳۵۱-۱۳۵۷). فرهنگ و مردم، ۱۵۰-۱۶۶.
 - ژان پیر دیگر، اصغر کریمی. (۱۳۵۳). بررسی توزیع چند پدیده‌ی فرهنگی در منطقه‌ی بختیاری (زاگرس مرکزی). (ه. پورکریم، تدوین) فرهنگ شناسی و فرهنگ عامه‌ی مردم باستان، ۱، ۱۰۲-۱۰۷.
 - ژان پیر دیگر، اصغر کریمی. (۱۳۵۶). اسنادی درباره‌ی چگونگی توزیع چند ویژگی فرهنگی در منطقه زاگرس مرکزی (۲). (ه. پورکریم، تدوین) مردم‌شناسی و فرهنگ عامیانه‌ی ایران، ۱۱۵-۱۲۴.
 - ژان پیر دیگر، اصغر کریمی. (۱۳۵۴). اسنادی درباره چگونگی توزیع چند ویژگی فرهنگی در گیلان و آذربایجان شرقی. فرهنگ شناسی و فرهنگ عامه مردم، ۲، ۱۲۰-۱۳۹.
 - فکوهی، ن. (۱۳۸۸، ۲۶۸). موانع انسان‌شناسی ایران: گفتگوی ایستا با ناصر فکوهی. بازیابی از انسان‌شناسی و فرهنگ: <http://anthropology.ir/article/692.html>
 - لوکاشوا، ب. ر. (۱۳۵۹). ترکمن‌های ایران. (س. ا. تحویلی، مترجم) تهران: شباهنگ.